

Drie fragmenten van een Hercules tapijt uit de laatste vijftien jaren van de XVe eeuw

door LOUISE ERKELENS

Nu met de kern van de verzameling van dr F. Mannheimer het Rijksmuseum ook een belangrijke reeks wandtapijten verkreeg, kan voor het eerst in ons land een middeleeuws tapijt met een heldenlegende getoond worden.

Van dit wandtapijt¹ (afb. 1—3), dat uit drie fragmenten bestaat beelden het eerste en tweede fragment de jeugd van Hercules uit, het derde toont hem in zijn volwassenheid als held-halfgod bij de aanvang van een zijner werken. Op fragment I bewijst Hercules reeds zijn uitzonderlijke aanleg, als hij de uit wraak door Hera op zijn wieg afgezonden slangen wurgt, reeds de tweede dag van zijn leven. In de huidige toestand staat rechts naast de kamer, waarin het slangendoden geschiedt, een vrouw met op de arm een kind, dat zij in haar opgeschort overkleed vasthoudt. Zij is kenbaar aan een opschrift in haar keurs als de moeder, Alcmene; het kind lijkt op Hercules en zou misschien de aardse tweelingbroeder Iphikles kunnen zijn. Op de achtergrond staat Hercules als knaap, ogenschijnlijk uitgebeeld in zijn herdersloopbaan. Hij wordt gevolgd door twee mannen, die met barse tronies een vrouw in hun midden wegvoeren. Zij heeft haar handen in smekend gebaar ineengeslagen. Op fragment II zien we ons verplaatst in een hof, waar voor een tegelvloertje bloemen groeien, temidden waarvan zich de voedster heeft gezet, die Hercules zoogt, terwijl Alcmene rechts daarvan staat, volgens het (door restauratie verminkte) opschrift. Op fragment III, dat een meer afgerond tafreel weergeeft, trekt Hercules zijn wapenrusting aan. Hij staat in een tempel, die kenbaar is aan een Godenbeeld. Onderdelen der wapenrusting hangen rondom aan de wand, ten teken dat het vreedstijd is. Hij draagt hier niet zijn bekend attriboot, de knots, maar in de schoot van zijn paltrock is de naam vindbaar. Zijn schildknappen zijn onmisbaar bij het aangespen van de diverse wapenonderdelen, die andere dienaren met een ladder bezig zijn van de haken te nemen. Van de reeks XVe eeuwse tapijten met scenes uit het leven van Hercules² zullen de Brusselse (afb. 4) en Parijse exemplaren, als het meest verwant, tot vergelijkingsmateriaal gekozen worden.

Het Brusselse wekte namelijk het vermoeden, dat onze drie fragmenten oorspronke-

¹) Wol en Zijde, 200 × 140, 200 × 110 en 335 × 165 cm. Uit de vroegere collectie Raoul Heilbronner, veiling-catalogus II, 9—12 Noc. 1921, 519 en III, 23—24 Jan. 1922, 267, 268. In 1913 gekocht door Bernheimer te München, veiling Drouot, 19 Febr. 1913, No. 1; afkomstig uit één der kastelen van het departement Loir-et-Cher. ²) Te vergelijken: 1e. Een fragment te Glasgow in de Burrell-collectie (ca. 1440—1460), voorstellende Hercules en Amazones. 2e. Een waarschijnlijk bijbehorend tafreel te Boston in het Stewart Gardner-museum, afkomstig uit de collectie Peyre, met de twee koninginnen der Amazones, zich opmakend voor de strijd tegen Hercules. 3e. Een niet vóór 1483 te dateren fragment te Brussel, in het Musée du Cinquantenaire, afkomstig uit de collectie Somzée, voorstellende de geboorte, de slangenuwring, het in dienst gaan bij Eurystheus, de eerste oefening met de boog, het eerste tournooi. 4e en 5e. Twee stukken te Parijs met het voorgaande één geheel vormend, één in de verzameling van Madame Bacri, met de verovering der schapen in het land der Hesperiden, en het scheepgaan voor Athene en het tweede in het Musée des Gobelins, uit het legaat Fenaille, voorstellende het huwelijk van Hippodameia en Peirithoös, de roof van de bruid door de Centauren en het terughalen van Hippodameia door Hercules. 6e. Een tapijt, dat later gedateerd moet worden, te Bedfordshire in de collectie Malcolm Stewart, waarop vele der twaalf werken staan gecompriemd. En tenslotte een tegen een mille-fleurs achtergrond staande Hercules, vechtende tegen de Nemeïsche leeuw, of wel op de tweespalt van zijn leven staande, kiezende tussen de weg van goed of kwaad, te Parijs, in het Musée des Arts Décoratifs, uit de collectie Maciet.

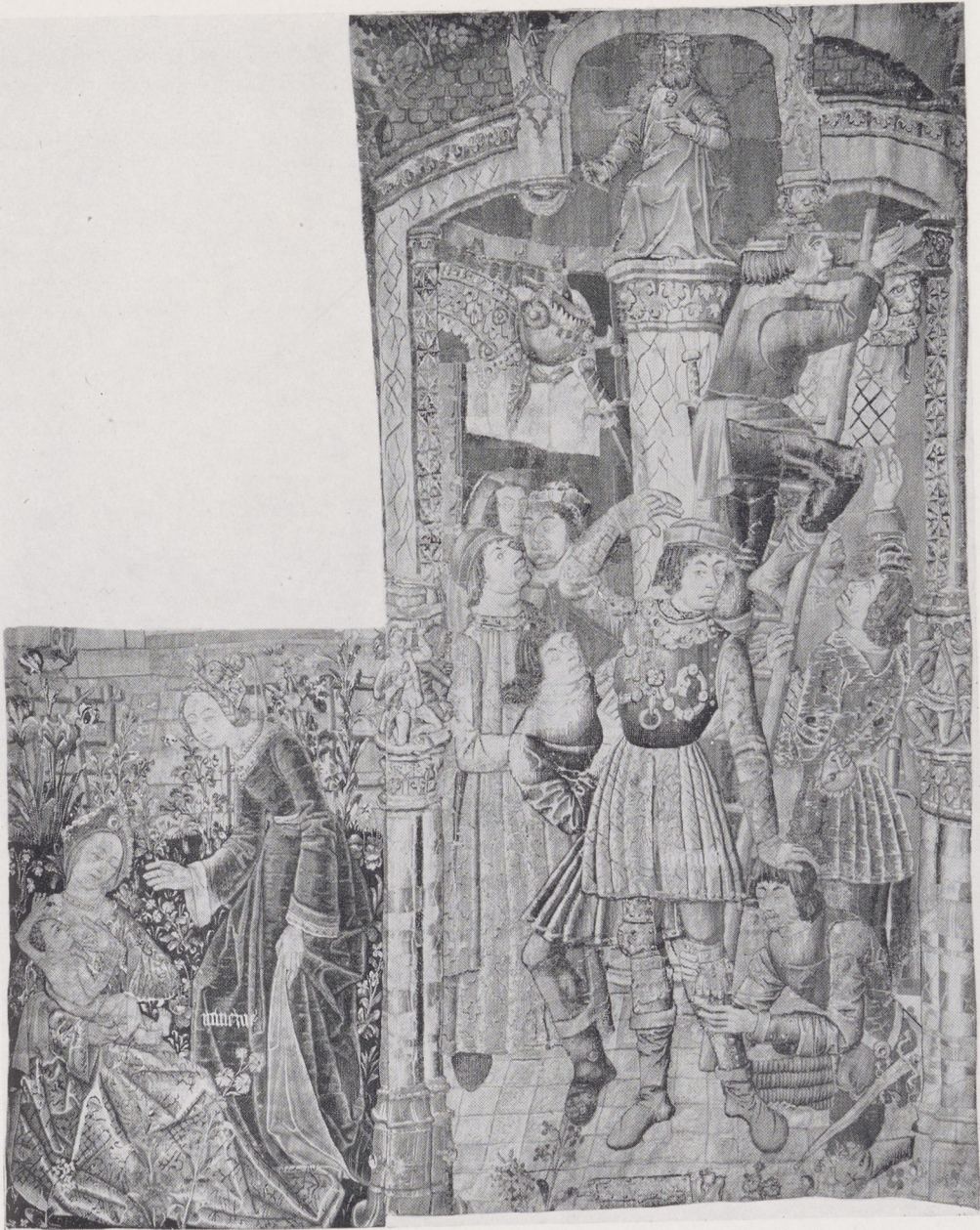

Afb. 1. Vroegere toestand van het Hercules tapijt (afbeelding uit de veilingcatalogus Heilbronner 1913)

gebracht in de compositie door middel van stukken².

De Middeleeuwer koos als onderwerp voor de tapisserieën veelvuldig de Negen helden, drie middeleeuwse, drie bijbelse, drie klassieke. Van de oudheid belichtte de ridder speciaal die facet, waarmee hij zich het meest verwant voelde. De verschillende Bourgondische vorsten kozen zich een antieke held als favoriet; van Karel de Stoute weten we, dat als zodanig Alexander optrad, omdat beiden zonen zijn van een grote Philips; zelfs de stamboom werd tot in de Griekse tijd teruggewerkt. Naar aanleiding van het Brusselse tapijt vermeldde mevrouw Crick-Kuntziger en de heer Desonay³, dat de Bourgondiërs in Hercules hun stamvader zien, volgens de kroniekschrijver Olivier de la Marche, die daarbij Diodoros van Sicilië citeert. Immers op zijn tocht naar het Avondland om de schapen te roven, die voor de Grieken hun gewicht aan goud⁴ waard zijn zolang zij de grondstof wol niet zelf

¹) *L'Art décoratif*, T XXIX, 1913, p. 161. ²) De staande vrouw met kind stond bv. in 1913 links van de architectuur. Bovendien is het zeer de vraag of de scene met de wurging der slangen direct boven de bloemhof met de zogende min aansloot, want het lijkt onlogisch op de vloer achter deze bloemhof niet iets te laten gebeuren, maar direct een nieuw vloertje op kleinere schaal, waarop de wieg staat, te laten aansluiten. Ook is het zonder precedent dat twee staande architectuurbegrenzingsen aan elkaar sluiten met een zo minieme doorkijk als die van 1913 met de uiterst smalle arm van Hercules als knaap. Het lijkt waarschijnlijker dat de slangenwurging meer naar links geschoven zou moeten worden. De beide andere stukken sluiten nauwkeurig aaneen, zoals blijkt uit de in de lengte doorgesneden gebundelde zuil met dwars gestreepte steensoorten, waarop een bladkapiteel rust met kleine een volgende zuil schragende figuren. ³) M. Crick-Kuntziger, *Un fragment inédit de l'histoire d'Hercule*, in *Bulletin des Musées royaux d'art et d'histoire*, Bruxelles 1931, p. 66. ⁴) Als een der laatste werken van Hercules is het meest bekend de tocht naar het land der Hesperiden, waar hij de gouden appelen roofde. De heer Desonay toonde aan dat hier van een deformatie sprake is, die reeds voor de kroniekschrijver Raoul Lefèvre begrijpelijk was. De appelen staan als 'mala' beschreven, doch bedoeld is het Griekse woord voor schapen, nl. 'mela'.

Afb. 2. Reconstructie uit fragmenten II en III van het Hercules tapijt

bezaten, zou Hercules een Bourgondische van grote schoonheid, Alise genaamd, gehuwd hebben, uit welk huwelijk de eerste koningen van Bourgondië voort-sproten.

Hercules' daden vormen een onderdeel van de Geschiedenis van Troje, omdat hij op de Argonautentocht een slechte bejegening van Laomedon ondervond, waar-

Afb. 3. Fragment I van het Hercules tapijt

XVe eeuw moge het costuum enig houvast bieden. Evenwel moet altijd rekening gehouden worden met de mogelijkheid van een 'hernieuwde uitgave' nog na enige decennia. De datum van het Brusselse fragment werd door mevrouw Crick op of na 1483 gesteld; een vaste datum, die te verklaren is uit het tegelijkertijd voorkomen van een mannenhoed uit de tijd van Louis XI, (uiterst rechtse mannenfiguur boven) en een van het type, dat eerst onder Karel VIII (rechtse mannenfiguur beneden) optreedt. Het wapen van Charles de Bourbon op het fragment in het Musée des Gobelins geeft wellicht een datum ante quem, omdat de kardinaal van Lyon sterft in 1488. Het costuum op de Amsterdamse versie is iets verder geëvolueerd; het gerekte silhouet begint namelijk te krimpen om tastenderwijs het ideaal in de breedte te gaan zoeken. Aanwijzingen hiervoor zijn de lagere hoofdtooi van Hercules, de bonnet met opgeslagen rand, en de stompere voorvoet. Bij de mannencoiffure geeft de lijn van het korte voorhoofdshaar een vierkant aangezicht, dat voordien driehoekig van vorm was. Het lijfstuk en de rok van de vrouwentabbaard wordt nog uit een en dezelfde stof gesneden, maar een horizontaal accent treedt aan de dag, alhoewel nog nauw merkbaar, door een ceintuur, die de taille markeert, en langzaam maar zeker weer zakt tot zijn natuurlijke plaats. De V-vormige hals wijst op een vasthouden aan een oud ideaal, maar daarnaast komt een meer rond verlopende bredere halslijn voor; een overgang dus, die we ook constateren in de diadeemvor-

door na de verovering van het gulden vlies, de vernietiging van Troje niet kon worden uitgesteld.

Voor het Brusselse tapijt kon de heer Desonay aantonen, dat dit ten nauwste de tekst van een compilatie-werk van 1464 het, 'Recueil des Histoires de Troie' volgt. Wellicht moge eens blijken, dat ook onze stukken hierbij aanknopen. In het aangehaalde artikel wijst de heer Desonay op het feit, dat de Trojaanse geschiedenis langzaam op de achtergrond geraakt en dat tenslotte uitsluitend aan Hercules verscheidene werken worden gewijd. Het kan dan ook zijn, dat onze fragmenten latere Herculesliteratuur in engere zin volgen, en niet gerekend behoeven te worden tot de Trojaanse geschiedenis. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat het dus ook een Bourgondiër zou zijn, die de opdracht gaf voor ons tapijt.

Voor de datering van het ontwerp, of van het carton, in de laatste vijftien jaren van de

Afb. 4. Fragment van een Hercules tapijt

Brussel, Koninklijk Museum voor Geschiedenis en Kunst

mige en toquevormige vrouwenhoofddekseis, die middelmatig van hoogte zijn, althans in sterke mate verlaagd in vergelijking met de hennins en bourrelets; het vrouwenhaar, dat voordien niet zichtbaar mocht zijn dan in het net van de omhoogstrevende 'cornette'-coiffure, is hier als slepend terzijde voor het oor gelegd, waardoor een soepelere lijn ontstaat, die reeds vooruitloopt op de door Anne de Bretagne ingevoerde hoofdtooi, de timplet en de kaproen, die tegen 1500 tot op de schouder neerhangen.

Moest bij het dateren een zekere spanne tijds aangehouden worden, ook voor de localisering moet een omsingelende lijn beschreven worden. Otto von Falke classificeert de stukken als Noord-Frankrijk of Vlaanderen ca. 1500.

Het op een langdurige traditie berustende gemak, waarmee de expressie levendig is gehouden, wijst weliswaar in de richting van Doornik, doch een te weinig verfijnde detaillering en een zekere gematigdheid van karakter sluiten een toeschrijving aan Doornik zelf bijna zeker uit. Het zijn de afgeronde onzeker verlopende lijnen en het realisme dat ginds zeer markant, hier wat goedig is, die ons tot deze slotsom voeren. Het is als was de ontwerper wat huiverig voor uitersten: de sleeplengte is niet overdreven groot, noch de mouwen flink ruim, of de schoenen radicaal afgestompt. Wij zijn dan ook geneigd het ontstaan te zoeken in een manufacture in de grensstreek van Frankrijk en Vlaanderen, met een grotere kans voor Vlaanderen, gezien de verdere ontwikkeling van de tapisseriekunst aldaar. In de opsomming, die E. Soil geeft in: *Les tapisseries de Tournai*, 1892, p. 257, 281 en 294 vond mevrouw Crick Hercules

tapijten, waarvoor in 1498 een Oudenaardse koopman Joas Venitins¹ twee cartons bestelt bij de Brugse schilder Pierre Ferret, die na 1484 in Doornik werkzaam is. Phyllis Ackerman² haalt in 1925 deze Oudenaardse herkomst aan om ze in verband te brengen met onze fragmenten. Evenwel is bij gebrek aan een nadere beschrijving in deze archivalia een directe toeschrijving te gewaagd om aanvaard te kunnen worden. Bovendien is, en met evenveel recht misschien, voor het stuk te Bedfordshire door M. Adams-Acton ook beslag gelegd op dit archiefstuk, zodat we ons met schrik afvragen wat te doen, indien nog meer Hercules tapijten opduiken. Hoe het ook zij, dit thans in het openbaar tentoongestelde wandtapijt moge er toe bijdragen ook in ons land belangstelling te wekken voor de vele in geschriften vermelde Hercules tapijten, waarvan de onderwerpen door de Middeleeuwse versies der antieke sagen reeds in ruime mate bekendheid genoten.

¹) Bijgestaan door de archivaris van Doornik bracht mevrouw Crick in haar artikel van 1931 de als Linitins gelezen naam op Venitins. ²) Ph. Ackerman, *The Ferrets and Poissonniers in Art in America*, 1925, Jun, p. 191 en Aug., p. 266. Omdat zij hierin niet verwijst, doch alleen spreekt van een bij Drouot geveild Hercules tapijt, is het niet duidelijk of zij de veilingen van 1921 en 1922 bedoelt, dan wel die van 1913.

*Nepalese stûpa
Fotocollectie
Instituut Kern,
Leiden*

*Afb. behorend bij
het artikel dat
biernaast begint*